

Volum coordonat de
Corin Braga

Concepte și metode în
**CERCETAREA
IMAGINARULUI**

Invitații Phantasma

Adriana Babeți, Paolo Bellini,
Mircea Cărtărescu, Caius Dobrescu,
Laura T. Ilea, Ion Manolescu,
Călin-Andrei Mihăilescu,
Basarab Nicolescu

Cuprins

<i>Cuvânt înainte</i> (Corin Braga).....	7
De la postmodernitate la cosmodernitate. O perspectivă transdisciplinară (<i>Basarab Nicolescu</i>).....	11
Dezbateri.....	17
Despre holarhie, metaforă asimptotică, fractali etc. O introspecție (<i>Mircea Cărtărescu</i>)	61
Dezbateri.....	73
Antropomorfina (<i>Călin-Andrei Mihăilescu</i>)	95
Dezbateri.....	121
Între mit și logos. Conceptul de <i>mitopie</i> și civilizația tehnologică (<i>Paolo Bellini</i>)	151
Dezbateri.....	165
Amazoanele. Incursiune (<i>Adriana Babeți</i>)	185
Dezbateri.....	228
Speciile iubirii. Osmo-dinamica rațiune-emoție și pluralizarea formelor de credință în modernitatea europeană (<i>Caius Dobrescu</i>)	257
Dezbateri.....	276
Legitimitatea benzii desenate. O perspectivă psiho-narativă (<i>Ion Manolescu</i>).....	297
Dezbateri.....	311
Euristici ale fricii sau noi umanisme (<i>Laura T. Ilea</i>).....	343
Dezbateri.....	355

Mitopia, ca o narațiune hibridă, mereu suspendată între mit și utopie, reprezintă deci o modalitate colectivă de a face față realului (cum se întâmplă mereu în mit) care se explicitează pe sine subiectiv și individual prin modele performative (cum se întâmplă în utopie), chiar dacă proiectează pe rând mintea (înțeleasă ca locul în care se dezvoltă conștiința și conștiința de sine) a fiecărui individ într-o dimensiune colectivă și transpersonală. Într-adevăr, prin exploatarea unei retorici imaginative a sintezei¹ dintre necesitățile colective și individuale tipice mitului și utopiei², *mitopia* permite acelor narațiuni care se infiltrează în corpul social să își facă apariția, conferindu-i fiecărui individ posibilitatea de a interacționa cu ea în funcție de educația personală și gradul de cultură. Trebuie totuși clarificat faptul că narațiunile *mitopice* nu sunt nici teorii științifice în sensul strict al termenului, nici niște simple reverii, generate în mod spontan în societatea postmodernă. Ele reprezintă mai degrabă un orizont comun de sensuri și valori care se aplică conform specificului fiecărei zone de producție culturală, fiind influențate de logosul rațional și performativ tipic disciplinelor tehnico-științifice, precum și de

-
1. „Imaginarul vrea mai mult decât un prezent al narațiunii, înțelegerea pretinde ca elementele contradictorii să fie gândite în același timp și sub același raport într-o sinteză.” Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarii*, p. 439.
 2. „În timp ce utopia apare așadar drept ceva condus de un subiect (chiar și colectiv) care o produce, mitul conduce subiectul și, cu alte cuvinte, îl supune. Aceste trăsături ating perfecțiunea, dezvăluind natura abstractă și ireală a utopiei, care rezultă întotdeauna dintr-un contrast intenționat cu realitatea, pentru că își propune modificarea, remodelarea sau evadarea din ea. Mitul, în schimb, are un scop operativ imediat, încorporat în mod categoric în propria existență, simțind și trăind, coerent cu corpul social, până și în posibila necunoaștere a irealității sale, din moment ce se impune pe sine însuși peste și în realitate. Utopia poate fi definită ca un fel de oglindă care reformează sau răstoarnă realitatea, care se arată unei viziuni lucide a minții sau unui intelect activ, într-un sens programatic (presupunând că e considerată cadru al unei realități ce urmează să fie creată), sau ca un loc al evadării, în conștientizarea disperată sau ironică a faptului că acest lucru nu poate fi realizat (utopia este mereu dorită, atâta timp cât nu este reală) sau poate ca rezultat al acceptării – resemnate – a relelor societății. Mitul, în schimb, este atât de înrădăcinat în materialul colectivității care îl dezvoltă, încât cea din urmă poate deveni chiar o expresie socio-somatică a mitului însuși.” G.M. Chiodi, „Utopia e mito: due componenti della politicità”, în *L'irrazionale e la politica profili di simbolica politico-giuridica*, C. Bonvecchio (ed.), E.U.T., Trieste, 2001, pp. 267-280.

imagarul, imaginalul și imageria¹ colective care structurează viziunile pe care civilizația tehnologică postmodernă le are despre ea însăși și despre lume. Formele *mitopice* de narare individuală și colectivă și de autonarare pot fi însă mai bine înțelese prin examinarea atentă a relației dintre mesaj și *mediu* în era comunicării computerizate multimedia.

După cum susține McLuhan, „mijlocul este mesajul”². Vorbind la modul general și dincolo de ceea ce autorul afirmă în mod specific despre această chestiune, ne propunem să luăm în considerare identitatea dintre *mediu* și mesaj în ceea ce privește *forma mentis* sau cadrul mental³ al unui subiect care utilizează anumite mijloace de comunicare pentru a face față realității. Cu alte cuvinte, televiziunea, computerul, radioul, presa și orice alte posibile mijloace de comunicare afectează însăși structura minții noastre, dezvoltând anumite abilități cognitive, determinând în mod precis tocmai modalitățile de organizare a gândirii și structurile mentale prin care realitatea este organizată, înțeleasă și decodată.

-
1. „În primul rând, o *imagerie*, aceea care trimite la utilizarea, în viața publică, de reprezentări sub formă de imagini ale ideilor sau ale oamenilor, care contribuie la eficacitatea lor. [...] Apoi un *imagar* în sensul strict de creare de irealități, de conținuturi psihice inventate în toate componentele lor, adică necorespunzând nici unui dat empiric constatabil, observabil. Povestirea despre originea sacră a autorității, punerea în scenă teatrală ce asigură carisma unui conducător, invocarea unei societăți de egali pentru a provoca o insurecție presupun credințe și narațiuni fără fundament obiectiv, fără verificare experimentală, dar care acționează asupra spiritelor «ca și cum» ar avea un raport de fapte autentice. [...] În sfârșit, reprezentări *imaginale*, în sensul în care imaginalul desemnează imagini primordiale, cu acțiune universală, care nu depind numai de condițiile subiective ale celui ce percepe, ce aderă la ele, ci care se impun spiritului acestuia ca realități mentale autonome, ca fapte noetice.” Jean-Jacques Wunenburger, *Imaginariile politicului*, traducere din franceză de Ionel Bușe și Laurențiu Ciontescu-Samfireag, Editura Paideia, București, 2005, pp. 86-87.
 2. „The medium is the message.” M. McLuhan, *Understanding Media: The Extensions of Man*, Routledge Classics, Londra, 2001, p. 7. Cf. Marshall McLuhan, *Să înțelegem media: extensiile omului*, traducere în limba română de Ovidiu George Vitan, Editura Curtea Veche, București, 2011, p. 33.
 3. „Un cadru mental [*brainframe* – n. tr.] este ceva diferit de o atitudine sau o mentalitate, deși este și aceste lucruri și mult mai mult. Deși ne structurează și ne filtrează viziunea asupra lumii, nu reprezintă tocmai o pereche de ochelari de vreun anumit fel – din moment ce cadrul mental nu constă niciodată în structura superficială a conștiinței, ci în cea profundă.” D. de Kerckhove, *Brainframes. Mente, tehnologia, mercato*, traducere de B. Bassi, Baskerville, Bologna, 1993, p. 11.

După cum afirmă de Kerckhove:

La un anumit nivel al subconștientului nostru, cadrul mental creat de alfabetizare ne-a influențat modul de aranjare a gândurilor: cititul ne-a făcut creierul să clasifice și să combine informații exact cum facem cu alfabetul. În mod similar, cadrul mental creat de televiziune ne afectează modul de elaborare a informației. Acest ecran video trage cu fotoni în creierul spectatorului încă de la o vârstă fragedă și există dovezi care sugerează că asta ne afectează modul în care ne folosim ochii¹.

Așadar, civilizația occidentală, cea care a construit un mediu planetar caracterizat de un nivel ridicat de dezvoltare tehnologică și de o răspândire rapidă a tehnologiilor computerizate, produce, de asemenea, noi subiectivități, generând noi forme de narațiune, conforme cu noile media prin care ne raportăm la realitatea înconjurătoare. Trebuie luat în considerare mai ales impactul noilor tehnologii asupra spațiului mental și, în consecință, asupra celui narativ.

Într-adevăr, mulțumită popularizării extinse a tehnologiei și științelor ICT², civilizația tehnologică postmodernă creează noi forme de subiectivitate care pun sub semnul întrebării dualismul clasic public *vs* privat, dezvoltat de societatea modernă. Cu alte cuvinte, mulțumită inventării computerelor și cyberspațiului, activitățile mentale normale, păstrate de obicei în sfera personală drept ceva în întregime privat și exprimabil la nivel colectiv doar printr-un efort literar (într-un sens larg) care a fost decis și asupra căruia s-a meditat îndelung, sunt brusc proiectate în exterior datorită computerelor și spațiului virtual, devenind astfel locuri ale externalizării mentale *par excellence*.

Computerul chiar imită unele procese mentale precum calculul și, în același timp, stimulează proceduri tipice de analogie și simpatie în cei care îl folosesc, proceduri care își au originea în dimensiunea imaginală a existentului.

Cyberspațiul, în schimb, extinde relația minte-mașină (electronică) dincolo de dimensiunea solipsistă a unei astfel de interacțiuni, într-un spațiu fără limite în care este posibilă referirea la alte diade similare (minte-mașină), încercând încontinuu să fie invizibile, să participe, trăind emoții dialogice, deși în mod ireparabil influențate de un fel de narcisism electronic. Prin urmare, dorința de a stabili conexiuni multiple se transformă într-o vizibilitate care tinde să se amestece cu existența.

Din nou, după cum observă de Kerckhove succint: „Impactul cyberspațiului asupra spațiului mental constă în faptul că activitățile

1. *Ibidem*.

2. Acronimul englez pentru *Information and Communication Technology*.

mentale care erau internalizate și privatizate de prejudecata alfabetizării sunt acum externalizate de ecran”¹. Astfel, niciodată nu s-a potrivit mai bine motto-ul despre valoare al lui Berkeley decât în era informațională: *esse est percipi* („a exista înseamnă a fi perceput”).

Din ce s-a afirmat până acum, ne putem da seama deja cum *mitopia*, concepută ca o structură noetică² pentru a înțelege realitatea ca întreg, prin identificarea și interpretarea obiectului care este de fiecare dată privit ca propriul său conținut, reprezintă sintaxa tipică noii *forma mentis* (cadru mental) tehnologice, care rezultă din interacțiunea dintre diada minte-computer și celelalte media.

În plus, aceasta apare ca o depășire substanțială, precum și ca o interogație a unei ordini mai complexe, a mentalității mecanice, liniare și progresive, tipică culturii moderne. Din acest punct de vedere, *mitopia* satisface pe deplin nevoile unei minți-computer care nu mai e privată, ci supradramatizată în dimensiunea cyberspațiului virtual.

Într-adevăr, în autocrearea sa ca narațiune colectivă și simultan individuală, potrivit modalităților tipice ale mitului și utopiei, *mitopia* îi permite oricărui subiect, prin identificarea cu ea, să absoarbă orizontul de adevăr specific tehnosciențelor dominante, care prelungesc nevoile logosului rațional și performativ prin intermediul mașinilor, fără a renunța la puterea imaginilor și la inevitabila lor polarizare emoțională. *Mitopia*, după cum s-a arătat, își are rădăcinile în două niveluri diferite, unul material, structural, și unul noetic, mental, care se influențează reciproc.

Primul (cel structural) indică trecerea de la o subiectivitate pur biologică, bazată pe folosirea mijloacelor de comunicare mecanice și liniare, la una bioelectrică, fundamentată pe o interacțiune puternică cu orice fel de mașini *inteligente*, precum și pe încercarea de a coloniza însuși corpul omului prin intermediul lor³. Prin urmare, orice tip de experiment este posibil, cum ar fi, de pildă, cel al conectării creierului uman direct la un computer cu scopul de a trata patologii precum pseudocoma. Aceasta reprezintă o afecțiune cauzată de incapacitatea de mișcare și de vorbire care se manifestă prin paralizia completă a corpului, creierul rămânând cu toate acestea perfect

1. D. de Kerckhove, *The Architecture of Intelligence*, ed. cit., p. 46.

2. Sintagma „structuri noetice” se referă la cele trei principii fundamentale care determină gândirea în general: rațiunea, imaginația și voința.

3. Vezi G.O. Longo, *Il simbiote. Prove di umanità futura*, Meltemi, Roma, 2003, și P. Virilio, „La legge di prossimità”, în *La velocità di liberazione*, T. Villani și U. Fadini (ed.), La strategia della lumaca, Roma, 1997, pp. 65-72.

intact¹. Al doilea (cel noetic), în schimb, se exprimă în special la nivel narativ, identificând viziunile dominante despre lume și orizontul de sens în care trăiesc grupurile și indivizii care aparțin civilizației tehnologice.

Dimensiunea logico-rațională a gândirii se combină aici cu cea imaginativă și voluntară, bazată pe principiul performativității, și formează dimensiunea specifică acceptării colective. Un astfel de cadru conceptual ne permite acum să analizăm două narațiuni *mitopice* diferite: pe de o parte, una generală care afectează viziunea despre om în civilizația postmodernă; pe de altă parte, una mai specifică, prin care sunt exemplificate strategiile retorice desfășurate în discursul lui Barack Obama ca președinte al Statelor Unite ale Americii.

Prima narațiune are legătură cu cyborgul, o figură prezentă în imaginarul colectiv prin multe filme și opere literare care au contribuit la popularizarea sa². Termen derivat din englezescul *cybernetic organism*, „cyborg” desemnează o formă umanoidă de viață rezultată din integrarea părților biologice naturale și a celor mecanice artificiale și/sau a celor electronice, care pot de asemenea să reprezinte forme non-umane de viață (animale și/sau vegetale).

Am analizat altundeva în detaliu această figură³, astfel că aici este suficient să spunem că ea reprezintă o *mitopie* propriu-zisă, din moment ce respectă felul în care am definit conceptul. Într-adevăr, cyborgul se integrează în mai generala teorie evoluționistă⁴ a lui Darwin, care, pe lângă faptul că este o teorie științifică în sensul strict al cuvântului, îndeplinește și calitățile unei *mitopii*, mulțumită acestei imagini simbiotice.

La fel ca în mitul platonician, omul provine din pământ, totuși nu dintr-o natură sacralizată, ca în mitologemele legate de Mama-Natură, reprezentând mai degrabă produsul unui proces evoluționist îndelungat, realizat prin interacțiunea vieții și materiei de-a lungul

1. Vezi A. Bazzi, „Ecco il computer che legge il pensiero”, *Corriere della Sera*, 27 noiembrie 2008.

2. Lista ar fi una foarte lungă, astfel că ne vom limita la menționarea a doar câteva opere dintre cele mai semnificative. În ce privește literatura, vezi P.K. Dick, *Visează androizii oi electrice?*, traducere de Ștefan Ghidoveanu, Nemira, București, 2017, și W. Gibson, *Neuromantul*, traducere de Mihai Dan Pavelescu, Editura Univers, București, 2008. Din cinema: R. Scott, *Blade Runner*, Warner, SUA, 1982, și D. Cronenberg, *Existenz*, Canada, 1999.

3. Vezi P. Bellini, *Cyberfilosofia del potere. Immaginari, ideologie e conflitti della civiltà tecnologica*, pp. 124-138.

4. Vezi C. Darwin, *Originea speciilor*, traducere de Ion E. Fuhn, Editura Herald, București, 2019, și F. Capra, *The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems*, Anchor Books, New York, 1996.

mai multor generații de ființe vii eterogene, care au evoluat timp de milioane de ani, dând naștere umanității.

Se presupune deci că la origini: „Atmosfera de la începuturile planetei favoriza formarea de molecule complexe, dintre care unele au devenit catalizatori pentru o varietate de reacții chimice”¹. „Multe structuri disipative, lanțuri întinse ale diferitelor reacții chimice, trebuie să fi evoluat, reacționat și eșuat înainte ca elegantul dublu helix² al strămoșului nostru absolut să se formeze și să se reproducă cu o înaltă fidelitate.”³

O astfel de narațiune totuși nu mai este⁴ clasificată exclusiv într-un sens mitic, din moment ce procesul evoluționist nu este deloc încheiat, nici nu depinde de creația unei ființe divine ultraumane; deși în principiu evoluția se proiectează pe sine în viitor, unde modificări similare sunt, în mod evident, mereu posibile.

Evoluționismul poate fi deci catalogat ca o narațiune *mitopică*, datorită faptului că, deschizându-se spre un viitor încă nedefinit, permite ca omul să fie considerat o ființă mereu perfectibilă din

-
1. F. Capra, *The Web of Life: A New Scientific Understanding of Living Systems*, p. 235.
 2. ADN, adică acidul dezoxiribonucleic.
 3. L. Margulis, D. Sagan, *Microcosmos*, Summit, New York, 1986, p. 236.
 4. Am dori să clarificăm unele neînțelegeri. Sokal și Bricmont au scris recent într-o carte bine-cunoscută: „Sectoare vaste din domeniul umanist și din științele sociale par să fi adoptat o filosofie pe care am numi-o, în lipsa unui termen mai potrivit, «postmodernism»: un curent intelectual caracterizat de o respingere mai mult sau mai puțin explicită a tradiției raționaliste a Iluminismului, prin discursuri teoretice care nu au nicio legătură cu vreun test empiric și printr-un relativism cognitiv și cultural care privește știința doar ca pe o simplă «narațiune», un «mit» sau un construct social printre multe altele”. A.D. Sokal, J. Bricmont, *Fashionable Nonsense: Postmodern Intellectuals' Abuse of Science*, Picador USA, New York, 1999, p. 1. Am vrea să specificăm că nu ne referim aici, la fel ca în restul producției noastre științifice, la teorii științifice ca narațiuni fantastice sau imaginare, ci folosim termenul de „mit” pentru a desemna influențele imaginative ale unor teorii de acest fel în câmpul social, precum și pentru a evidenția faptul că acestea nu corespund niciodată unui absolut, acoperind toate posibilitățile gândirii. Ele reprezintă mai degrabă, la fel ca orice lucru uman, subiectul unei interpretări critice în care realitatea este definită într-un mod univoc. Știința nu este pentru noi un mit în sensul unui construct imaginar, ireal, ci este considerată mitopoietică datorită faptului că structurează o viziune despre lume și afectează în mod profund creația imaginarului/imaginalului colectiv, instituind orizontul valoric al civilizației noastre. În acest ultim înțeles – și omițând lucrurile care aparțin în mod specific câmpului său de aplicație, asupra căruia doar specialistul își poate da cu părerea – știința poate fi așadar considerată un mit sau o narațiune *mitopică*.